
ЗАЙЦЕВА О.М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, кафедра загальної
педагогіки, психології та
менеджменту освіти,
Глухівський національний
педагогічний університет
імені Олександра Довженка,
м. Глухів

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються питання суті професійного самовизначення у взаємозв'язку з життєвим самовизначенням особистості, аналізуються етапи, ефективні шляхи та умови його активізації у школярів і молоді. Наводиться зміст програми спецкурсу "Професійна кар'єра" та тренінгу професійного самовизначення як засобів активізації в умовах навчально-виховного процесу ЗОШ.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, професійна орієнтація, професія, професійний вибір, професійна кар'єра.

В статье рассматриваются вопросы сущности профессионального самоопределения во взаимосвязи с жизненным самоопределением личности, анализируются этапы, эффективные пути и условия его активизации у школьников и молодежи. Приводится содержание программы спецкурса "Профессиональная карьера", тренинга профессионального самоопределения как средств активизации в условиях учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы.

Ключевые слова: самоопределение, профессиональное самоопределение, профессия, профессиональный выбор, профессиональная карьера.

The article deals with main points of professional self-determination in relationship to the life self-determination of a personality. The author analyzes the stages and effective ways of professional self-determination such as professional orientation, that includes getting knowledge of of one's self-identity (one's self-concept), of the world of professions (analysis of professional activity), correlation of knowledge about oneself and of professional activities (professional test). These components are the main constituents of the process of professional self-determination while choosing a profession. Conditions of effective professional self-determination, namely the inclusion of students into real social relationships, causing their personal attitude to work; students' self-realization in social interaction that provides opportunities for their full revealing themselves in relationships with others; realization of purpose and meaning of the selected activities for personal self-development; the availability of clear activities prospects (near and far); using of active forms in organizing training and educational activities of students are ptoved. The special course "Professional Career" syllabus and training in professional self-determination as means of intensification of career choice in the conditions of educational process at school are presented.

Key words: self-determination, professional self-determination, professional orientation, profession, career choice, career.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення висувають більш високі вимоги до сучасної молоді, що викликає необхідність поліпшення підготовки підростаючого покоління до самовизначення, входження до самостійного життя. У зв'язку з цим нагальним завданням психолого-педагогічної науки й практики є максимальне наближення кожної особистості до праці за покликанням, здібностями з урахуванням суспільних потреб, пошук дієвих шляхів, методів і прийомів активізації процесу професійного самовизначення учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійне самовизначення особистості – складний процес, що охоплює весь життєвий і професійний шлях людини, може розглядатись як важлива складова частина життєвого

самовизначення; базується на закономірностях психології, є свідомим актом прояву і утвердження професійної позиції в проблемних ситуаціях, зокрема, визначенні себе в складному світі професій і видів трудової діяльності.

З-поміж учених-дослідників, які спрямовували науковий пошук у цьому напрямі, слід відзначити вагомий внесок праць Є.О.Клімова, В.О.Полякова. М.С.Пряжнікова, С.М.Чистякової, С. Фукуями.

Психологами суть професійного самовизначення розглядається у взаємозв'язку з загальним процесом самовизначення особистості (С.Л.Рубінштейн), опосередкованістю зовнішніх впливів на особистість через внутрішні умови її діяльності (П.А.Шавір), самообмеженість вибору при високій самовідповідальності за цей

крок (І.С. Кон), професійним становленням особистості (Т.В. Кудрявцев), активною позицією людини по відношенню до оточення в якому вона реалізує себе як особистість і яка виступає для неї як дзеркало її особистісних якостей (А.В. Петровский).

Проблема суто професійного самовизначення активізувались лише в останнє десятиліття. Донедавна вона розглядалась вченими і практиками з позиції домінуючої установки не на особистість, а на соціальне замовлення, на професійне середовище. Сучасні особистісно-зорієнтовані технології зіграли провідну роль в зміні концептуальних профорієнтаційних поглядів, пов'язаних з організацією допомоги школярам у виборі життєвого, а разом з тим і професійного шляху.

Метою статті є визначення суті, шляхів та засобів активізації професійного самовизначення учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Аналіз накопиченого фактологічного матеріалу з теорії та практики професійного самовизначення дозволяє виділити основні концептуальні положення, які визначають сучасний стан розвитку цієї проблеми. Професійне самовизначення є складним багатоаспектним процесом, який можна розглядати під різними кутами зору:

а) як серію завдань, що ставить суспільство перед особистістю – соціологічний підхід;

б) як процес поетапного прийняття рішень, завдяки яким індивід формує баланс між особистими перевагами і потребами системи розподілу праці в суспільстві – соціально-психологічний підхід;

в) як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність – диференційовано – психологічний підхід.

З позиції останнього підходу С.М. Чистякова, М.С. Пряжніков розглядають професійне самовизначення особистості як "Я" – концепцію індивіда, що відображає його розуміння переживань і намірів, предметні дії в професійній діяльності і в конкретних соціальних умовах. Самовизначення особистості в професійній діяльності і професії здійснюється в єдиному контексті життєвого і особистісного самовизначення[3; 6].

С.Фукуяма вважає що професійне самовизначення як системоутворююча частина "Я" – концепції, диференційована щодо усвідомлення процесу і результату вибору; протиріч (узгодженості внутрішніх і зовнішніх компонентів між собою), широті (більшій чи меншій кількості компонентів); стійкості (з огляду ситуаційності вибору); не обмежує можливості особистісного розвитку і саморозвитку [5].

Отже, професійне самовизначення є не тільки акцією вибору, а має й динамічний, професійний характер, здійснюється на всіх етапах життя людини. Значимими для формування професійного самовизначення є:

1. *Початковий* (пропедевтичний) етап: дошкільний вік, 1-4 класи. Результатом його є сформоване позитивне ставлення до себе, суспільства, праці, професійної діяльності і навколишнього середовища.

Пізнавально-пошуковий етап: 5-7 класи.. Результат - вибір напрямку (профілю) продовження освіти в старших класах та підведення до вибору відповідної сфери самореалізації.

Базовий (визначальний) етап: 8-9 (8-11) класи. Результатом є сформованість особистісно значимого смислу вибору професії, стійкої професійної спрямованості (професійних намірів, планів оволодіння професією, професійної перспективи), психологічної го-

товності до стану незайнятого і зміни професійної діяльності та переорієнтації на нову діяльність.

Етап професійного навчання: професійний навчальний заклад (10-11 класи, при наявності професійної підготовки). Результат - конкурентоспроможний на ринку праці спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на нову діяльність.

Адаптаційний етап: професійна діяльність або переорієнтація на нову діяльність. Результатом цього етапу є повноцінна реалізація потенцій особистості в професійній діяльності, а за необхідності оволодіння новою професією і успішне зростання професійної майстерності [4].

Формування професійного самовизначення особистості здійснюється в ході спеціально організованої науково-практичної діяльності, що включає знання про себе (образ "Я"), світ професій (аналіз професійної діяльності); співвідношення знань про себе і знань щодо професійної діяльності (професійна проба). Ці компоненти є основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії. Виділяють і засоби його формування: професійна просвіта; професійна діагностика, розвиток інтересів, здібностей і нахилів (професійні проби), професійна консультація; професійний відбір (підбір); соціально-професійна адаптація. Вони складають логіко-змістовну основу системи профорієнтації [1].

У молодшому, середньому або старшому шкільному віці в умовах загальноосвітньої школи формуються лише основи самовизначення, його безпосереднє становлення відбувається в процесі самостійної трудової діяльності під впливом комплексу факторів соціального середовища. Поряд з тим є

ряд показників, для формування яких сприятливим є відповідний етап вікового розвитку. Якщо ця обставина не враховується, порушується наступність між етапами профорієнтаційної роботи, більшості школярів так і не вдається досягти можливого рівня професійного вибору.

Критеріями успішної реалізації цих завдань мають бути:

Уміння учня передбачати результати своєї праці.

Проявляється в сформованості достатнього рівня розумової вихованості, оволодіння поняттями, які систематизують окремі операції, мислительними операціями аналізу і синтезу. Сформованість достатнього рівня моральної вихованості, поглядів, переконань, ідеалів дає можливість зрозуміти і відчувати цінність передбачуваного результату своєї діяльності для колективу, суспільства.

Обов'язковість досягнення заданого результату при обов'язковому суспільному схваленні цілей діяльності.

Проявляється в усвідомленні учнем відповідальності перед людьми, яка пов'язана з емоційними переживаннями неузгодженості напрямку діяльності з теоретичним планом. В праці здійснюється морально-вольове виховання. Вольові зусилля обов'язково повинні бути морально обґрунтованими. Без цього учень не може стати самостійним і відповідальним.

Орієнтація учнів в засобах праці і правилах і їх застосування.

Чим краще учні володіють цими засобами, тим більш творчо до них відносяться. Бережливе відношення до засобів праці по суті є відношенням до людей і їх праці, яка закладена в речах.

4) Орієнтація в міжособистісних виробничих відносинах.

Проявляється в оцінці особистості колективом, стимулюванням її сус-

пільно-трудової активності. По мірі розвитку в колективі відносин відповідальної залежності учень є не тільки відповідальним за свою діяльність, але й за діяльність інших, вчитися співвідносити свої дії з діями колективу, бути дисциплінованим.

5) Активізація особистості у праці.

Проявляється в створенні умов для саморозвитку, самовиховання, що забезпечує її саморегуляцію. За цих умов учень буде сам прагнути до трудового і професійного навчання, раціоналізації, винахідництва тобто, маючи відповідне відношення до праці на основі саморегуляції зможе змінити її і, отже, удосконалити свій особистий професійний план.

Одним із засобів професійного супроводу й активізації професійного самовизначення учнівської молоді може стати спецкурс «Професійна кар'єра», розроблений нами для учнів старшої школи обсягом 36 годин. Мета курсу - дати загальне уявлення про професійну кар'єру, формувати комплекс знань і умінь, спрямованих на поглиблення своїх можливостей (образ «Я») і адекватної самооцінки щодо обраної професійної кар'єри, учити мобільності (використовувати отриману освіту в нових професійних ролях).

Програма курсу інтегрована в п'ять основних розділів-тем: поняття «професійна кар'єра» і її основні складові; пізнання себе як перший крок до успішної кар'єри; саморегуляція, контроль і управління собою в процесі професійної діяльності; міжособистісна і професійна взаємодія; планування кар'єри.

Перший розділ дає можливість учням усвідомити такі поняття як професія, спеціальність, реальна і формальна кваліфікація, професіоналізм, їх взаємозв'язок із професійною

кар'єрою. Визначаються складові професійної кар'єри, її види, розглядаються особливості побудови кар'єри відомих людей. У результаті виводиться правило успіху в професійній діяльності: первинність «горизонтальної» кар'єри, вторинність «вертикальної».

Кар'єру здійснюється за рахунок психологічних ресурсів особистості (засобів самовираження). Тому другий розділ акцентує увагу на важливості усвідомленого відношення до себе, пізнання своїх здібностей, професійних інтересів, основних рис характеру, що розглядається як необхідна умова успішної побудови кар'єри.

Поряд з тим важливо вміти трансформувати результати самовдосконалення в професійних успіх. Третій розділ розкриває роль аутогенного менеджменту (самоуправління) у досягненні професіоналізму. Дається практика в умінні ставити перед собою мету, планувати роботу, визначати пріоритети, розподіляти час, систематизувати й організовувати справи. Особлива увага акцентується на засобах управління емоційним станом, прийомах подолання страху, страху в професії, стресових ситуацій, вироблення особистої антифобної тактики. Необхідність врахування фактора здоров'я для успішної професійної кар'єри здійснюється через формування умінь оцінювати свою працездатність, використовувати засоби підтримки фізичного тону організму.

Шлях до успіху в професії здійснюється не тільки через копітку працю над собою, створення власного іміджу. Професійна кар'єра - це реальні люди, досягнення визначаються не тільки нашими зусиллями, але і з їхньою допомогою. Четвертий розділ розкриває правила міжособистісної і професійної взаємодії, формує уміння здійснювати ефективну комунікацію. Професійна

кар'єра - це і «вертикальна кар'єра», тобто просування в системі посад. Людина, що зробила гарну «горизонтальну» кар'єру (професійна еліта) може зайняти керівну посаду. Практичні роботи дають можливість учням оцінити особисті якості, значимі в управлінській діяльності, сформувані найважливіші управлінські уміння.

П'ятий розділ є узагальнюючим і спрямований на систематизацію отриманих знань про себе, суть професійної кар'єри та складання обґрунтованого особистісного професійного плану. Проведення занять передбачає використання широкого спектра методичних засобів (діагностичні методики, профорієнтаційні рольові ігри, вправи, тренінги, методи включення учнів у проблемну ситуацію, групові й індивідуальні бесіди, розповідь, професіографічне дослідження, проектна діяльність).

З метою активізації професійного самовизначення старшокласників програму «Професійна кар'єра» рекомендується доповнювати тренінгом професійного самовизначення, розрахованого на 18 год. Завдання тренінгу:

1. Досягнення кожним учасником більш повного і точного уявлення про себе - про свої здібності, можливості, нахили, інтереси, мотиви, їх ролі в процесі професійного самовизначення.

2. Розширення уяви учасників про світ професій і особливості вибору професії.

3. Стимулювання інтересу учнів до проблеми професійного самовизначення.

4. Формування проблеми професійного самовизначення для кожного учасника і визначення шляхів її вирішення.

Ми пропонуємо кожне завдання реалізувати на III рівнях: когнітивно-

му, емоційному, дійовому. Це дозволить психологу з більшою точністю аналізувати та оцінювати результати, яких досягають учасники.

Програма тренінгу професійного самовизначення представлена в вигляді модулів. В межах кожного модулю розглядається певна тема, на засвоєння і опрацювання якої відводиться відповідна кількість годин (за вибором закладу), відбувається конкретизація завдань.

В ході тренінгу реалізуються такі основні процеси: навчання, групова динаміка, особистісний ріст. Процес навчання є провідним, а два інших – допоміжними. Пропонуються такі модулі програми: створення мотивації учасників тренінгу; розминка; тема «Образ Я»; тема «Світ професій»; тема «Вибір професій»; тема «Я в сучасності», «Я в майбутньому».

Основними методами тренінгу професійного самовизначення є рольова гра; групова дискусія щодо обговорення результатів і процесу тренінгу; психогімнастика - використовується для розвитку процесу групової динаміки і управління емоційним станом учасників; психодіагностичне розвантаження, що використовується для підтримки працездатності учасників тренінгу; демонстрація моделей поведінки; самоосвіта після тренінгу; індивідуальне консультування до і або після тренінгу. Такий методичний інструментарій є одночасно діагностуючим і розвиваючим. Це дає можливість учням одержати змістовну інформацію про себе як суб'єкта професійної діяльності, скласти обґрунтовану концепцію професійної кар'єри, а психологу, що веде спецкурс та тренінг надати допомогу в ситуації прийняття рішення.

Висновки. Таким чином, введення в практику роботи школи спеціальних

профорієнтаційних курсів сприяє активізації процесу професійного самовизначення за рахунок включення психологічних ресурсів особистості, забезпечення учнів системою знань

про світ сучасної професійної праці, розвиває в них здібність адаптуватись до реалій ринку праці. ефективно будувати свою професійну кар'єру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения /Е.А.Климов - Ростов/Д.: Феникс, 1995. -512 с.
2. Концепція державної системи професійної орієнтації населення: проблема, на розв'язання якої спрямована Концепція: затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2009. – №1/2. – С. 3-5.
3. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение /Н.С.Пряжников - М.: ИПП, 1996. – 320с.
4. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. Затверджено наказом Міносвіти, Мінпраці і Мін-ва у справах молоді і спорту України 02.06.95 р. №159 (30) 1526 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. - 1995. -№15.-С. 2-7.
5. Фукуяма С. Теоретические основы профессиональной ориентации /С.Фукуяма - М.: Изд-во МГУ, 1989. - 108 с.
6. Чистякова С. Н. Комплект учебно-методической документации для проведения профессиональных проб. Институт проф. самоопределения РАО /С.Н.Чистякова - Кемерово, 1995. - 35 с.